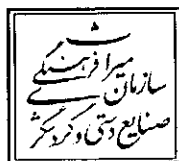

مجموعه مقالات

[باستان‌شناسی و تاریخ شهر همدان]

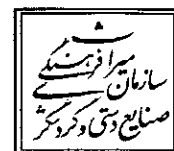
به مناسبت یکصدمین سالگرد کاوش در همدان

به کوشش: علی هژبری

پژوهشگاه
سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
۱۳۹۲

سرشناسه: هژبری، علی، ۱۳۵۳ - گردآورنده.
عنوان و نام پدیدآور: مجموعه مقالات باستان‌شناسی و تاریخ همدان به مناسبت یکصدمین سالگرد کاوش در همدان / به کوشش علی هژبری.
مشخصات نشر: تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۳۳۳ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول (رنگی)، نقشه: ۲۹×۲۲سم.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۵۳-۱۹-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیبا.
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: باستان‌شناسی -- ایران -- همدان (استان) -- مقاله‌ها و خطابه‌ها.
موضوع: همدان (استان) -- آثار تاریخی -- مقاله‌ها و خطابه‌ها.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ م ۳/۵۴۴/۴۴ DSR
رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۰۰۴۳
شماره کتابشناسی ملی: ۳۲۹۰۹۷۷

پژوهشگاه

طرح جلد: خط میخی، سایه تصاویری در بین خط میخی، روی جلد: تکیوک خشیارشا مکشوفه از همدان و در پشت جلد: نقش شیرسنگی همدان (طراح و رایانه: خلیل‌الله بیگ‌محمدی).

مجموعه مقالات باستان‌شناسی و تاریخ شهر همدان به مناسبت یکصدمین سالگرد کاوش در همدان

گردآورنده: علی هژبری

ویراستاران فارسی: علی هژبری و سید مصطفی بابایی

ویراستار و مترجم انگلیسی: ابوطالب بیگ‌محمدی

ناشر: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

نظارت و اجرا: علیرضا ناصری

طرح جلد و صفحه‌آرا: خلیل‌الله بیگ‌محمدی

چاپ: کهن

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۱۸۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۵۳-۱۹-۹

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شهید مطهری، خیابان لارستان، نبش کوچه افتخاری‌نیا، پلاک ۱۸، تلفن: ۸۸۹۳۴۶۹۲ - ۲۱.
وبسایت: www.richtbook.ir پست الکترونیکی: ch.publish@yahoo.com

تقدیم به

شادروان مهندس محمد مهریار،
جناب آقای دکتر محمدرمیم صراف،
شادروان دکتر مسعود آذرنوش

و

جناب آقای دکتر پرویز اذکایی

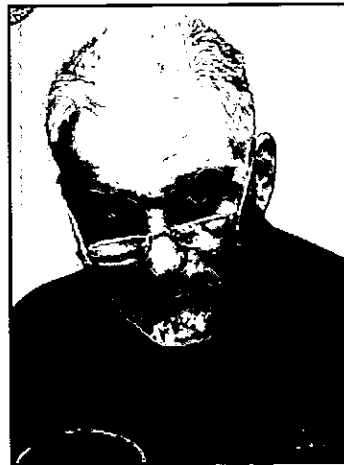
دکتر محمد رحیم صراف
متولد: خوی ۱۳۱۸

شادروان مهندس محمد مهریار
متولد: تهران ۱۳۱۸
وفات: ۱۳۸۳

دکتر پرویز اذکایی
متولد: همدان ۱۳۱۸

شادروان دکتر مسعود آذرنوش
متولد: کرمانشاه ۱۳۳۴
وفات ۱۳۸۷

فهرست مجموعه مقالات

مقدمه / علی هژبری /		ث
باستان‌شناسی همدان / پرویز اذکایی /		۱
گاه‌نگاری دشت همدان (پسکرانه‌های شمالی الوند) از هزاره پنجم تا دوران میانی هزاره سوم پیش از میلاد / بهزاد بلمکی /		۱۷
معرفی تپه مریانج I: زیستگاهی از دوره مس‌سنگی تا مفرغ، مطالعه توالی فرهنگی، بر پایه سفالینه‌های سطحی و مکشوف از گمانه‌زنی به‌منظور تصحیح		۳۳
عرصه و پیشنهاد مریم اثر / ذبیح‌الله بختیاری و دیگران /		۳۳
معرفی اشیاء، مفرغی پیش از اسلام موزه هگمتانه / یعقوب محمدی‌فر و دیگران /		۴۵
موش‌تپه، بنایی نویافته از دوره آهن III در همدان / عباس مترجم و دیگران /		۷۷
مطالعه در فصول تاریفه، جایی و ساختار هگمتانه مادی / کاظم ملازاده و دیگران /		۸۷
راه‌شاهی، همدان محور مرکزی ارتباطات امپراتوری هخامنشی / علی خاکسار و دیگران /		۱۰۱
شناسایی منابع سنگ مورد استفاده در سافت پایه ستون‌های هخامنشی مموطه هگمتانه به روش: پراش پرتو ایکس (XRD) و سنگ‌نگاری		۱۱۱
(Petrography) / مسعود رشیدی‌نژاد و دیگران /		۱۱۱
آثار به‌دست آمده از شهر باستانی هگمتانه، (با تأکید بر یازده فصل کاوش و مطالعات باستان‌شناختی به‌سرپرستی محمد مریم صراف) /		۱۱۷
خلیل‌الله بیک‌محمدی /		۱۱۷
بررسی ماهیت اکباتان؛ شهر یا دژ / علی هژبری /		۱۳۹
دستاوردهای نتایج فصل شانزدهم کاوش در تپه هگمتانه / یعقوب محمدی‌فر و دیگران /		۱۵۱
معرفی و طبقه‌بندی سفال‌های اشکالی به‌دست آمده از کاوش‌های دور دوم تپه هگمتانه (۱۳۸۵ تا ۱۳۸۳) / مسعود آذرنوش و دیگران		۱۷۳
/		۱۷۳
تدفین‌های دوره اشکانی شهر همدان / علیرضا دایلر و دیگران /		۱۸۹
سال‌یابی آبرها و سفال‌های به‌دست آمده از کاوش‌های تپه هگمتانه / فرانک بحرالعلومی و دیگران /		۱۹۹
معرفی درهم‌های اشکانی گنبدینه همدان / مصطفی رشیدی‌ارزنده و دیگران /		۲۰۳
گونه‌شناسی سفال‌های دوره ساسانی مکشوف از تپه هگمتانه / رویا تاج‌بخش و دیگران /		۲۱۹

تپه هگمتانه به یک قرن سابقه کاوش: موطه‌ای تاریخی- پژوهشی یا مجموعه‌ای توریستی / بابک مغازه‌ای /	۲۳۷
نقش، جایگاه و کارکرد آرامگاه‌ها در بافت کهن شهر همدان / محمدابراهیم زارعی /	۲۴۷
بازشناسی ویژگی‌های مزارشنافتی و معماری امامزاده مومن (ع) همدان / رضا نظری‌ارشد /	۲۶۷
امامزاده یمی شهر همدان / علی خاکسار و دیگران /	۲۷۷
بررسی پُل تاریخی آبتینه / آتوسا مومنی و دیگران /	۲۸۵
پژوهشی در مفاصل شهر همدان / محسن جانجان و دیگران /	۲۹۷
تمیزه و تحلیل دو گونه متفاوت معماری سنتی شهر همدان بر اساس شواهد موجود در اواخر دوره قاجاریه و اوایل پهلوی: خانه صمدی و باغ عمارت نظری / اسماعیل رحمانی /	۳۲۳
Hegmataneh Faunal Remains; a Brief Insight into the Parthian Archaeozoology / Marjan Ma'shkour et al.	27
Introduction.....	3
Abstract.....	1

مقدمه

دشت همدان از دوره مس‌سنگی منابع زیست محیطی کافی برای استقرار گروه‌های انسانی را فراهم آورده است ولی نام همدان بیشتر با نام تاریخی هگمتان / اکباتان گره خورده است. منابع معتبری که در مورد همدان، هگمتانه یا اکباتان نگاشته شده را می‌توان در دو بخش مجزا از هم مورد بررسی قرار داد:

(۱) منابع تاریخی شامل منابع کلاسیک:

(الف) گل نبشته‌ها و سنگ نبشته‌های بین‌النهرینی و نیز (ب) منابع یونانی و رومی. (ج) منابع مورخین اسلامی و سیاحان و سفرنامه نویسان.

(۲) آراء و نظرات محققین و باستان‌شناسان:

داستان باستان‌شناسی همدان با ورود اروپاییان و شروع به‌کار فرانسویان در اقصی نقاط ایران گره خورده است. ژاک دمورگان در سال ۱۸۹۶ میلادی به بررسی ۲۴ روزه ای در همدان پرداخت. این بررسی در نهایت منجر به کاوش شارل فوسه در تپه موسوم به قلعه شاه داراب و سر قلعه شد. وی از ۱۶ آوریل تا ۱۳ اکتبر ۱۹۱۳ میلادی (مصادف با اوایل جمادی الاول تا ۱۰ ذی القعدة ۱۳۳۱ هجری قمری برابر با ۱۲۹۲ هجری شمسی) به مدت ۶ ماه، با همکاری ویرولو و با هزینه موزه لوور و با نظارت اسماعیل خان، کارشناس ایرانی عتیقات، در دو نقطه از آن تپه که گمان می‌رفت هگمتانه باستانی باشد، به خاک‌برداری پرداخت. امروزه آن دو محل، موسوم به چالش‌تر خواب و گودال فرانسوی‌ها در نزدیکی موزه هگمتانه مشخص است. با آغاز جنگ جهانی اول، خوشبختانه ادامه کاوش‌ها برای هیأت فرانسوی مقدور نشد. در مورخه ۲۴ شهریور ۱۳۱۰ شمسی، تپه هگمتانه به شماره ۲۸ در فهرست آثار ملی به ثبت رسید. اریک اشمیت در سال ۱۳۱۴، عکس‌هایی هوایی از فراز همدان گرفت که نشان دهنده بافت فشرده معماری بر روی تپه موسوم به هگمتانه است.

پس از آن تا سال ۱۳۴۸ که مرکز باستان‌شناسی ایران به‌منظور سامان‌دهی این تپه، مرحوم مهندس محمد مهریار را به هگمتانه گسیل داشت. دانشمندان، مورخین و باستان‌شناسانی که به دوره ماد می‌پرداختند، همیشه از این تپه به‌عنوان پایتخت مادها نام برده‌اند. مرحوم مهریار با خرید منازل و واحدهای ساختمانی روی تپه، تا سال ۱۳۵۵ مبادرت به تخریب آن‌ها نمود و ۲۵ هکتار از اراضی سطح تپه را از بافت محلات و ساختمان‌ها آزاد کرده و زمینه‌ای را فراهم ساخت که چندین سال پس از آن، اولین دور کاوش‌های باستان‌شناسی ایرانی در این تپه به سرپرستی محمدرحیم صراف صورت پذیرد.

صراف از شهریور ۱۳۶۲ تا شهریور ۱۳۷۹ توانست یازده فصل کاوش باستان‌شناسی و یک فصل گمانه‌زنی به‌منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم تپه هگمتانه را به انجام رساند و «از ابتدای شروع کاوش تاکنون در طی ۱۱ فصل، فضایی بالغ بر ۱۵۰۰ متر مربع از محوطه باستانی هگمتانه، کاوش باستان‌شناسی گردیده است» حاصل این کاوش‌ها، کشف واحدهای معماری خشتی بزرگی بود که به‌نظر بقایای یک شهر تاریخی است.

کریستف بنش، از مرکز تحقیقات علمی فرانسه (CNRS)، به پیشنهاد مسعود آذرنوش (ریاست وقت پژوهشکده باستان‌شناسی)، از ۲۸ آذر تا ۲ دی ماه ۱۳۸۰، تحقیقات ژئوفیزیک تپه هگمتانه را به انجام رساند. ایشان در گزارش خود ذکر کرده‌اند: «به رغم پیچیدگی علمی- فرهنگی محوطه تپه هگمتانه، امکان اخذ نتایج مثبت از بررسی ژئوفیزیک وجود دارد.» (نامه‌ی مورخ ۱۳۸۰/۱۲/۲۸ به شماره‌ی ۱۱/۲/۸۵۸۹ از مسعود آذرنوش، ریاست وقت پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی به حبیب‌الله رشیدیگی، مدیر وقت پایگاه هگمتانه).

دور دوم کاوش‌های باستان‌شناسی، به سرپرستی مسعود آذرنوش، با هدف «رفع ابهام در گاه‌نگاری تپه هگمتانه»، طی سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۵ و با ایجاد چند کارگاه لایه‌شناختی به سرانجام رسید. ایشان در سال ۱۳۸۵ به‌منظور

پیشنهاد محل احداث موزهی همدان در بخش شمالی تپه، گمانه‌زنی به‌منظور تعیین حریم تپه را نیز سرپرستی نمود. آذرنوش پس از انجام لایه‌نگاری، در سال ۱۳۸۷ به‌منظور مشخص کردن بافت تاریخی شهر خشتی مکشوف، کاوش‌هایش را ادامه داد و در حین انجام مأموریت دار فانی را وداع گفت.

شانزدهمین فصل کاوش‌های باستان‌شناسی تپه هگمتانه توسط یعقوب محمدی‌فر، استاد دانشگاه بوعلی‌سینای همدان، انجام شد. پس از آن، نگارنده در تابستان ۱۳۸۹، به‌منظور بازنگری عرصه و پیشنهاد حرایم تپه هگمتانه، به این محل راهی شد و در نهایت محمدرحیم رنجبران، رئیس وقت پایگاه هگمتانه، در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ دو فصل در این تپه تاریخی به کاوش پرداخت. به علت اهمیت این تپه باستانی، محوطه‌ی مذکور از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۸ در زمره‌ی پروژه‌های بزرگ سازمان میراث‌فرهنگی کشور محسوب می‌شد و امروزه این پروژه به سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری همدان واگذار شده است.

تاریخ‌گذاری‌های نسبی اخیر از کاوش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهند که دوره بناهای خشتی مکشوف در همدان پیشتر از دوره اشکانی نیست؛ چیزی که تاریخ‌گذاری مطلق نیز به اثبات رساند. از شواهد دیگری می‌توان به گورستان‌های متعددی اشاره نمود که در نقاط مختلف همدان در سال‌های اخیر به‌دست آمده‌اند. این گورستان‌ها متعلق به دوره اشکانی هستند.

از آن‌جا که در یک‌صدمین سالگرد کاوش‌های باستان‌شناسی در شهر همدان هستیم، ترغیب شدم تا با جمع‌آوری مقالاتی در باب تاریخ و باستان‌شناسی شهر همدان از نویسندگانی که به‌خصوص در سال‌های پس از انقلاب در این شهر کار کرده‌اند، اطلاعات تازه‌تری در مورد آثار تاریخی همدان ارائه دهم.

این اثر تقدیم می‌گردد به: مرحوم محمد مهریار، برای مأموریت بزرگی که در خریداری و تخریب بناهای معاصر بر روی تپه شهر همدان انجام داد که اگر چنان نکرده بود از هگمتان / اکباتان امروزه فقط نامی می‌ماند. جناب محمدرحیم صراف، برای مشخص نمودن پلان شهر باستانی در روزگار سخت جنگ ایران و عراق، مرحوم مسعود آذرنوش، برای تاریخ‌گذاری شهر مکشوف در همدان، و جناب پرویز اذکایی، برای تمام سعیش در زنده نگه داشتن مباحث تاریخی مرتبط با همدان در مجامع علمی.

برخود لازم می‌دارم قدردانی صمیمانه از: جلیل گلشن، رئیس پژوهشگاه سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری؛ سیامک سرلک، رئیس پژوهشکده باستان‌شناسی؛ مهرداد ملک‌زاده، عباس مقدم و کورش روستایی داشته باشم.

در این مجال جا دارد، از دوستان بسیار عزیزم: ابوطالب بیگ‌محمدی (دانشجوی دکتری زبان انگلیسی دانشگاه تهران) که زحمات ترجمه و ویراستاری مطالب انگلیسی بردوش ایشان بوده و همچنین از خلیل‌الله بیک‌محمدی (کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی) که بخش گرافیک کتاب (طرح جلد و صفحه‌آرایی) را بر عهده داشته است، تشکر و قدردانی نمایم.

از آقایان: علیرضا ناصری (مسئول انتشارات پژوهشگاه) و محمود سلیمی (کارشناس پژوهشگاه) که تدوین و نظارت چاپ کتاب را برعهده داشته و همچنین از تمام کسانی که در این راه یاری گر بوده‌اند، کمال تشکر را دارم.

علی هژبری

تابستان ۱۳۹۲